

ERFGOEDEDUCATIE: EEN SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE

Voor diegenen die zich verder willen verdiepen op het vlak van erfgoededucatie, volgt hieronder een kort overzicht van nuttige boeken, artikels en webadressen. Zowel eerder algemene werken als publicaties rond specifieke thema's worden beschreven. We hebben deze bibliografie beperkt tot de deelnemende landen aan het HEREDUC-project: België, Duitsland, Frankrijk, Italië en Nederland.

A = algemeen **B** = basisonderwijs **S** = secundair/voortgezet onderwijs

I. BELGIË (NEDERLANDS TAALGEBIED) EN NEDERLAND

A. ERFGOEDEDUCATIE: ALGEMEEN

• Boeken en artikels

- A** P. Convents, J. Staes (eds.), *Weg-Wijzer. Muzische vorming en basisonderwijs*, CANON Cultuurcel Departement Onderwijs, Brussel, 2004.
- A** T. Creyf e.a., *Erf goed! Suggesties voor juffen en meesters*, CANON Cultuurcel Departement Onderwijs, Erfgoeddag, Open Monumentendag, Brussel, 2003.
- A** T. de Danschutter, J. de Ruiter, P. Zonderland (red.), *Cultuur aan de basis. Drie jaar cultuur en school - Pabo's*, Libertas, Bunnik, 2004.
- A** P. Mols, *Speurtochten naar vroeger: ideeën voor het werken met erfgoed op de basisschool (JSW-boek; 32)*, Bekadidact, Baarn, 2003.
- A** P. Mols, Bouw je eigen wereld, In: *De wereld van het jonge kind*, 2003, november.
- A** P. Mols, Spoorzoeken, de Winnetou in ieder kind, In: *De wereld van het jonge kind*, 2001, november.
- A** P. Mols, Oefenen voor later, erfgoed in een pedagogisch perspectief, In: *De wereld van het jonge kind*, 2001, juni.
- A** M. Thomése, *Het tastbare verleden. School-museumproject erfgoedbreed*, Museumhuis, Groningen, 2003.
- A** J. van Strien, E. van Aerts, *Zin in kunst, sporen gevonden (reader)*, Fontys Hogescholen, PABO, Eindhoven, 2002-2003.
- B** T. Van Dijk, *School maken in architectuur, lessenpakket met handleiding en video*, Vlaams Architectuurinstituut e.a., Antwerpen, 2003.
- B** P. van der Zwaal, M. Snyders (red.), *Van buiten leren. Ervaringen met het gebruik van cultureel erfgoed als externe leeromgeving in het voortgezet onderwijs (Studiehuis-serie; 11)*, Garant, Leuven-Apeldoorn, 2001.
- S** I. Abram, L. van der Linden, *Handleiding interculturele museale leerroutes*, Nederlandse Museum Vereniging, Amsterdam, 2000.
- S** I. Beert, C. Dekeyrel, R. De Winter, A. Lippens, W. Van Driel (red.), *Musea & Onderwijs: natuurlijke partners*, Albert De Smet, Gent, 2001.
- S** P. Mols, Wat te doen met de spullen? Over het belang en de mogelijkheden van erfgoededucatie, het postmodernisme voorbij, In: *Mores*, 2003, december.
- S** P. Mols, Over-Leven, mensen in de Kempen, van cultuurhistorisch museum naar identiteitsfabriek, In: *Jaarboek Nederlands Openluchtmuseum*, 1999.

• Tijdschriften

- S** Erfgoed Actueel, *Oud nieuws*.
- S** Afdeling Monumenten en Landschappen, *Monumenten & Landschappen (M&L)*

• Bronnen op het internet

A Cultuurwijs.nl, www.cultuurwijs.nl

A Dat Bewaren We.nl, www.datbewarenwe.nl

A PABO's + Cultuur, pabo.cultuurenschool.net

B H. Ankoné e.a., *Bouwstenen voor Cursussen Cultureel Erfgoed in de Eigen Omgeving*, 2002, www.slo.nl/upload/bestanden/873_Bouwstenen%20cultureel%20erfgoed.pdf

B Pienternet, een site voor jongeren en leerkrachten van het secundair onderwijs, www.pienternet.be

S Erfgoed Actueel, www.erfgoedactueel.nl

S ErfgoedStart.nl, www.erfgoedstart.nl

S Startpagina Erfgoededucatie, erfgoededucatie.pagina.nl

S CANON Cultuurcel, www.canoncultuurcel.be

S Digitaal Erfgoed Nederland, www.den.nl

S Cultuurnetwerk.nl, www.cultuurnetwerk.nl

S Cultuur en School, www.cultuurplein.nl

B. ERFGOEDEDUCATIE: SPECIFIEKE THEMA'S

• Boeken en artikels

A T. Creyf, *Kabba, een gids die kinderen wandelen stuurt*, Lannoo, Tiel, 2002.

A B. Peeters, *Metaal, een ijzersterk verhaal (Jeugdthemaboek OMD)*, Clavis, Hasselt, 2001.

A D. Antheunis, B. Devries, *Gebouwen spreken. Wat de haan op de toren je kan vertellen (Jeugdthemaboek OMD)*, Mozaïek, Hasselt, 2002.

A D. Antheunis, *Gebouwen spreken. Van steengoed tot keitof (Jeugdthemaboek OMD)*, Mozaïek, Hasselt, 2003.

• Bronnen op het internet

A *Stamboonderzoek in de bovenbouw van het basisonderwijs*, Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, 1999, www.cbg.nl/infoteksten/info_stamboomklas1.htm

B L. Andeweg, E. Poley, *De stamboom in de klas (2). Lespakket familiegeschiedenis en stamboom onderzoek voor de basisvorming*, Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, 2001, www.cbg.nl/infoteksten/info_stamboomklas2.htm.n, *Familiegeschiedenis*, Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag, 2004, www.cbg.nl/uitgaven/uitg_lesbrief3.htm

B T. Van Dijk, *School maken in architectuur*, Vlaams Architectuur Instituut & Canon Cultuurcel Departement Onderwijs, 2003, www.vai.be/educatie

B *Villa Futura*, www.villafutura.be

S *Diva, Vereniging voor de documentaire informatievoorziening en het archiefwezen*, www.divakoepel.nl

S *Nederlands Centrum voor Volkscultuur*, www.volkscultuur.nl

S Rijksdienst voor de Monumentenzorg, www.monumentenzorg.nl/educatie

S *Verover je eigen monument*, www.veroverjeeigenmonument.nl

S Archeologie, Monumenten & Landschapszorg in Vlaanderen, www.monument.vlaanderen.be

II. FRANKRIJK

A. ALGEMEEN

• Boeken en artikels

B G. Astoul, C. Chabaud, D. Delory, *50 activités pour découvrir le patrimoine (Livre + CD-ROM)*, Editions CRDP Midi-Pyrénées, 2003.

B G. Laforest, *L'environnement et le patrimoine (Thèmes transversaux)*, Editions Larousse, Paris, 1986.

B M.-A. Sire, *La France du patrimoine (Collection Découvertes; 291)*, Editions Gallimard, Paris, 1996.

S CRDP de Besançon, *Etudier le patrimoine à l'école au collège et au lycée (Ressources patrimoine)*, CRDP de Franche-Comté (Académie de Besançon), 1999.

S A. Lespagnol, *Enseigner le patrimoine (Les cahiers Innover et réussir)*, Editions SCEREN/ CRDP Académie de Créteil, 2003.

S B. Molinier, *Art et patrimoine CRDP d'Auvergne*, In : *Revue des Instituts de Recherche pour l'Enseignement de l'Histoire Géographie et groupes associés (IRHEG)*, 1998, n.6.

S D. Poulot, *Musée, Nation, Patrimoine 1789-1815 (Bibliothèque des Histoires)*, Editions Gallimard, Paris, 1997.

• Tijdschriften

S CRDP Auvergne, *Revue de l'I.R.H.E.G.*, 1998 (n.6 : Art et Patrimoine).

S SCEREN (CNDP) et Beaux Arts Magazine, *L'art à l'école, Le patrimoine*, 2002.

• Bronnen op het internet

S *Les Journées Européennes du Patrimoine*, www.jp.culture.fr

S *Ministère de la Culture et de la Communication*, www.culture.fr/Groups/patrimoine_monuments_jardins/home

S *Ministère de la Jeunesse, de l'ÉDUCATIE Nationale et de la Recherche*, www.educlit.education.fr

G *Patrimoines Sans Frontières*, www.patrimsf.org

S SCEREN (CNDP), www.sceren.fr

S *Site du ministère de la jeunesse de l'éducation nationale et de la recherche*, www.artsculture.education.fr

B. SPECIFIEKE THEMA'S

• Boeken en artikels

- B C. Cartier, *L'héritage industriel, un patrimoine*, Editions CRDP de Franche-Comté, Besançon, 2003.
- B E. de Roux, G. Fessy, *Patrimoine industriel*, Editions Scala et Editions du Patrimoine, Paris, 2000.
- S C. Bost, M. Froissart, *Découvrir le patrimoine industriel du Val-de-Marne (Patrimoine, Série Ressources)*, Editions SCEREN/CRDP, Académie de Créteil, 2004.
- S J. Brenu, *Approches du paysage*, In : *Paysages, patrimoine, pédagogie*, Editions CRDP Académie de Grenoble/CDDP Ardèche.
- S D. Chevallier, *Vives campagnes. Le patrimoine rural, projet de société (Collection Mutations)*, Editions Autrement, Paris, 2000.
- S J.P. Grasset, B. Malinvaud, J.C. Peyronnet, P. Plas, *Découvrir le Centre de la Mémoire, Oradou- sur- Glane*, Editions CRDP du Limousin, Limoges, 2000.
- S J. Lang, R. Debray, *L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque*, CNDP/CRDP de Franche Comté, Editions Odile Jacob, Paris, 2002.
- S F. Maillot, I. Langlois, *La pierre et la lettre : architecture et littérature au collège et au lycée*, CRDP de Franche-Comté, Besançon, 2001.

• Tijdschriften

- B SCEREN (CNDP), *Textes et Documents pour la Classe*, 2004 (n.879 : La science au service du patrimoine).
- B SCEREN (CNDP), *Textes et Documents pour la Classe*, 2002 (n.842 : Le patrimoine industriel).
- B SCEREN (CNDP), *Textes et Documents pour la Classe*, 2001 (n.821 : Visiter le Louvre).
- B SCEREN (CNDP), *Textes et Documents pour la Classe*, 2001 (n.816 : La sculpture dans la ville au 20ème siècle).

• Bronnen op het internet

- S *Maisons paysannes de France*, www.maisons-paysannes.org
- S *Mois du patrimoine écrit*, www.ffcb.org
- S *Printemps des musées*, www.printempsdesmusees.culture.fr

III. DUITSLAND

A. ALGEMEEN

• Boeken en artikels

- B *Geschichte vor Ort. Anregungen für den Unterricht an außerschulischen Lernorten*, Handreichung des Staatsinstituts für Schulpädagogik und Bildungsforschung München, Donauwörth, 1999.
- B *Spuren suchen: Denkmal: Erinnerung - Mahnung - Ärgernis (Schülerwettbewerb deutsche Geschichte um den Preis des Bundespräsidenten; 7)*, Körber-Stiftung Hamburg, 1993.
- B M. Sauer, *Bilder im Geschichtsunterricht. Typen, Interpretationsmethoden, Unterrichtsverfahren*, Seelze/Velber, 2000.
- S G. Kiesow, *Kulturgeschichte sehen lernen*, Bonn, 1998/2001 (Bd. 1/2).
- S S. Kreuzinger, K. Meister, *Eine Welt für Kinder. Bausteine für Spiel- und Kulturprojekte zu Globalem Lernen/Bildung für Nachhaltigkeit*, München, 2003.
- S *Kulturelle Bildung im Medienzeitalter, Gutachten zum Programm von Prof. Dr. Karl-Josef Pazzini (Materialien zur Bildungsplanung und zur Forschungsförderung; 77)*, Universität Hamburg.
- S *Lernort Museum. Museumspädagogische Werkstattberichte*, Hessisches Institut für Lehrerfortbildung, Fulda, 1991.
- S T.D. Meier, H.R. Reust, *Medium Museum - Kommunikation und Vermittlung in Museen für Kunst und Geschichte*, Bern, 2000.
- S A. Noschka-Roos, *Besucherforschung und Didaktik. Ein museumspädagogisches Plädoyer (Berliner Schriften zur Museumskunde; 11)*, Leverkusen, 1994.
- S U. Paatsch, *Konzept Inszenierung. Inszenierte Ausstellungen - ein neuer Zugang für Bildung im Museum?*, Ein Leitfaden, Heidelberg, 1990.
- S A. Schmidt-Herwig, G. Winter, *Museumsarbeit und Kulturpolitik. Bildungs- und Vermittlungsfragen im Schnittpunkt kultureller Interessen*, Ostfildern, 1992.
- S G. Selle, *Beiseitegesprächen. Über Kultur, Kunst, Design und Pädagogik*, Frankfurt, 2000.

• Tijdschriften

- S Bundesverband Museumspädagogik, *Standbein-Spielbein*.
- S Deutsche Stiftung Denkmalschutz. *Monumente*.
- S Deutscher Museumsbund. *Museumskunde*.

• Bronnen op het internet

- B *Geschichtswettbewerb des Bundespräsidenten*, www.stiftung.koerber.de/wettbewerbe/geschichtswettbewerb/portrait/index.html
- S Bundesverband Museumspädagogik, www.museumspaedagogik.org/index.php4
- S Deutsche Stiftung Denkmalschutz, www.denkmalschutz.de/main
- S *Www.umweltbildung-berlin.de*, www.umweltbildung-berlin.de/unterrichtsmaterialien.php

B. SPECIFIEKE THEMA'S

• Boeken en artikels

- A** *Abenteuer mit Marie und Max. Museumsführer für Kinder. Niedersachsen und Bremen*, Hrsg. v. d. Niedersächsischen Sparkassenstiftung, Dr. Sabine Schormann, und dem Museumsverband für Niedersachsen und Bremen e. V., Hans Lochmann, Hannover, 2002.
- A** *Auf Schatzsuche. Museums-Tour mit Leo Löwenzahn durch Thüringen*, Hrsg. v. d. Sparkassen-Kulturstiftung Hessen-Thüringen, d. Sparkassen-Versicherung Hessen - Nassau - Thüringen und dem Museumsverband Thüringen, Weimar, 1998.
- A** L. Linde junior, *(Natur-)Erlebnispfad Bad Salzuffen*, Hrsg. v. Umweltzentrum Heerser Mühle e. V., Bad Salzuffen, www.heerser-muehle.de
- B** *Auf den Spuren askanischer Fürsten. Fürst Leopold III. Friedrich Franz von Anhalt-Dessau. Projekt Lernort Geschichte 1995-1998. Inhaltliche und methodische Handreichung zur Gestaltung von Geschichtsunterricht, Projekten und Exkursionen.* Landesinstitut für Lehrerfortbildung, Lehrerweiterbildung und Unterrichtsforschung von Sachsen-Anhalt (LISA), Dessau, 1997.
- B** *Frankfurt 1848. Ein Stadtgang durch das Zentrum der ersten demokratischen Revolution in Deutschland*, Hrsg. v. Hessischen Landesinstitut für Pädagogik, Regionalstelle Frankfurt in Kooperation mit dem Historischen Museum Frankfurt, Wiesbaden, 1988.
- B** *Der Geschichte ins Gesicht blicken. Lebensbilder. Geschichte und Kunst in Bildnissen aus Schwaben. Ausstellung im Schloss Höchstädt. Forum für Schwäbische Geschichte 2002. Didaktisches Begleitheft*, Hrsg. v. d. Akademie für Lehrerfortbildung und Personalführung, Dillingen, 2002.
- B** *Hessen wird 50. Materialien zum Unterricht in der Sekundarstufe I und II*, Hrsg.: Hessisches Institut für Bildungsplanung und Schulentwicklung, Wiesbaden, 1996.
- B** *Historische Exkursionen in Franken und in der Oberpfalz*, Hrsg. v. d. Akademie für Lehrerfortbildung und Personalführung, Dillingen, 1999.
- B** *Koblenz. Exkursionen zur Stadtentwicklung und Stadtsanierung (PZ-Informatie; 8)*, Hrsg. Pädagogisches Zentrum Rheinland-Pfalz, Bad Kreuznach, 1993.
- B** *Kriegsende 1945. Zeitzeugen der Karlsruher Region erzählen. Projekt: Schüler befragen Zeitzeugen*, Hrsg. vom Arbeitskreis Landeskunde/Landesgeschichte Karlsruhe, Karlsruhe, 1996.
- B** *Kulturelle Praxis. Projektbank - Erste Lieferung*, Hrsg. v. Riehm, H.; Aue, A. Hessisches Landesinstitut für Pädagogik, Wiesbaden, 1995.
- B** *Die Männer von St. Dié/Les hommes de Saint-Dié. Erinnerungen an die Verschleppung/Souvenirs d'une déportation*, Hrsg. v. d. KZ-Gedenkstätte Mannheim-Sandhofen/Association des déportés de Mannheim, Saint Dié, Holzheim, 2000.
- B** *„...und ein helleres und schöneres Licht beginnt den Völkern zu tagen!“ Die Revolution von 1848 in Hessen und ihr Scheitern. Projektideen für den Unterricht*, Hrsg. v. Hessischen Landesinstitut für Pädagogik, Wiesbaden, 2002.
- B** H.G. Große Jäger, H. Schwartze, *Geschichte vor Ort. Spurensuche am Beispiel des Dorfes Ostenfelde. Ein Bericht über eine Lehrerfortbildung (Schriftenreihe zur Lehrerfort- und Weiterbildung; 19)*, Bezirksregierung, Münster, 1997.
- B** J. Ströter-Bender, *Lebensräume von Kunst und Wissen. UNESCO-Weltkulturerbestätten in Nordrhein-Westfalen. Exkursionshinweise, Basisinformationen, Unterrichtsmaterialien, Ästhetische Zugänge - Sekundarstufe I/II*, Paderborn, 2004.
- S** *Außerschulische Lernorte im Ruhrgebiet. Ein Handbuch für die Umwelterziehung*, Hrsg. Regionalverband Ruhrgebiet in Zusammenarbeit mit dem Arbeitskreis der Umweltpädagoginnen und Umweltpädagogen im Ruhrgebiet. 2.Aufl., Essen, 1995.
- S** *Denkmal aktiv. Kulturerbe macht Schule. Arbeitsblätter für den Unterricht*, Hrsg. v. d. Deutschen Stiftung Denkmalschutz, Bonn, in Zusammenarbeit mit der Arbeitsgemeinschaft Jugend und Bildung e. V. Wiesbaden. Bonn, 2002.

- S** *Der Rhein in der Antike (Geschichte Sekundarstufe I/II, PZ-Informatie 20/1999, Nachdruck 2002), Der Rhein - Das Rheintal als Durchgangsregion (Gesellschaftslehre, Schuljahrgang 7/8, PZ-Informatie 32/2000), Der „sagenhafte Rhein“ (Geschichte und fächerübergreifender Unterricht, PZ-Informatie 15/2001), Der historisch-geografische Rhein (Geschichte, Erdkunde und Gesellschaftslehre, PZ-Informatie 7/2002), Der „mythische“ Rhein (Projekte der Fächer Deutsch, Musik, Bildende Kunst, PZ-Informatieen 19/2002)*, Hrsg. Pädagogisches Zentrum Rheinland-Pfalz, Bad Kreuznach.

• Bronnen op het internet

- B** *AG-Spurensuche an der Jakob-Grimm-Schule Rotenburg a.d.F.*, www.ag-spurensuche.de
- B** *Denk-mal!! Welches Schicksal, welche Geschichte steckt hinter den Denk- und Mahnmalen an das 3. Reich in Köln?*, www.kbs-koeln.de/gbg/denkmal/
- B** *Denkmal aktiv. Kulturerbe macht Schule*, www.denkmal-aktiv.de/informationen.htm
- B** *Die Geschichte Sachsens-Anhalts im Zeitstrahl*, www.zeitstrahl.bildung-lsa.de/index1.htm
- B** *Geschwister-Scholl-Schule, GSS online (AGs: Weisse Rose)*, www.gss-ohligs.de/schueler/home/ags/weisserose/index.htm
- B** *Jews in the Kraichgau (region)*, www.rsw.hd.bw.schule.de/shal/ueber_uns.htm
- B** *Jüdische Geschichte und Kultur: ein Projekt des Lessing-Gymnasiums Döbeln*, www.judentum-projekt.de
- B** *Mödlareuth, ein geteiltes Dorf. Der Fall der Mauer und seine Auswirkung auf Mensch und Natur*, home.t-online.de/home/lessing-gymnasium/sokrat1.htm#Einleitung
- B** *Naturschutzjugend*, www.drawehn-schule.de/comenius/projinfo/projinfo.html
- B** *Naturgeschützte Gebiete in und um Gotha. Ein Projekt der Gothaer Jugend-Agenda 21*, www.arnoldi-gym.de/Faecher/Bio/bioprojekt.html
- S** *Auf literarisch-künstlerischer Spurensuche von Joachim Ringelnatz in Cuxhaven*, home.t-online.de/home/mk-cux/cux3r87.htm
- S** *Deutsche Bildungsserver*, www.bildungsserver.de
- S** *Landesinstitut für Schule, Learn:line NRW*, www.learn-line.nrw.de/lernorte/
- S** *Schau mal r(h)ein...!*, www.mittelrhein.bildung-rp.de/index.htm

IV. ITALIË

A. ALGEMEEN

• Boeken en artikels

- A M. Calidoni (a cura di), *Leggere a Scuola il Patrimonio del Territorio. Per un curricolo continuo nell'Istituto Comprensivo. Modelli di progettazione ed esperienze nell'Istituto Comprensivo*, Casalmaggiore, 2002.
- S *Annual Conference CECA/ICOM 1997*, Rio de Janeiro, Fundação Casa de Rui Barbosa, 1998.
- S *Évaluation et éducation muséale: nouvelles tendances*, ICOM-CECA, Paris, 1998.
- S *Le patrimoine culturel et sa pédagogie: un facteur de tolérance, de civisme et d'intégration sociale*, Atti del seminario, Bruxelles, 28-30 agosto 1995, Editions du Conseil de l'Europe, 1998.
- S S'ed Il Giornale del Centro per i Servizi educativi (a cura di), *Visitabile. Un'esperienza di visita speciale al San Michele (libro + dvd)*, Roma, 2003.
- S Tra scuola e museo: lo spazio dell'arte. Incontri, didattica, esperienze di formazione. In: *Quaderno di lavoro Città di Torino*, Divisione Servizi Culturali, IRRSAE Piemonte, Provveditorato agli Studi di Torino, Galleria Civica d'Arte Moderna e Contemporanea di Torino, Castello di Rivoli, Museo d'Arte Contemporanea, Torino, 2001.
- S ANISA (a cura di), Per un Curricolo di Educazione all'arte e ai beni artistici e ambientali, In: *Dossier 'Annali Pubblica Istruzione'*, 2000, n. 1-2, 5-6.
- S S. Bodo (a cura di), *Il museo relazionale. Riflessioni ed esperienze europee*, Fondazione Giovanni Agnelli, Torino, 2000.
- S F. Bottari, F. Pizzicannella, *L'Italia dei tesori. Legislazione dei beni culturali, museologia, catalogazione e tutela del patrimonio artistico*, Zanichelli, Bologna, 2002.
- S F. Buffet, *Entre école et musée: le temps du partenariat culturel éducatif*, In : *Publics et Musées*, 1996, n. 7.
- S T. Calvano, C. Rech, *Immaginarte*, Carocci editore, Roma, 2005.
- S Centro per i Servizi educativi (a cura di), *Manuale per i servizi educativi del museo e del territorio*, Cappelli, Bologna, 2004.
- S M. Cisotto Nalon (a cura di), *Il museo come laboratorio per la scuola. Per una didattica dell'arte*, Atti della Terza giornata regionale di Studio sulla Didattica Museale, Padova, Accademia Galileiana, 12 novembre 1992, Il Poligrafo, Padova, 2000.
- S M. Dalai Emiliani (a cura di), *Verso un sistema italiano dei Servizi Educativi per il Museo ed il Territorio. Materiali di lavoro della Commissione Ministeriale*, edito dall'Ufficio Centrale per i Beni Archeologici, Architettonici, Artistici e Storici del Ministero per i Beni e le Attività Culturali, Roma, 1999.
- S P. De Socio, C. Piva, *Museo come scuola. Pratica didattica e patrimonio culturale*, Carocci editore, Roma, 2005.
- S M. A. Destro, *L'impegno e le proposte dell'ANISA nella e per la didattica del museo e del territorio. Quale futuro?*, Atti del Convegno *Museo/Impresa. Può il museo diventare un'impresa?* Giornata di studio sui musei, organizzata da Italia Nostra e Associazione Bianchi Bandinelli, Istituto dell'Enciclopedia italiana, Roma, 18 aprile 2002, Roma, 2003.
- S A. Di Mauro (a cura di), *Le professionalità della didattica museale. Oltre la formazione verso il riconoscimento*, Quinta Giornata regionale di studio sulla didattica museale, Museo di Cà Rezzonico, Venezia, 30 ottobre 2001.
- S M.A. Fusco, *Per una storia della comunicazione primaria nei Musei italiani*, In: F.Lenzi, A.Zifferero (a cura di), *Archeologia del Museo*, Istituto per i beni artistici culturali e naturali della regione Emilia Romagna, editore Compositori, Bologna, 2004.

- S M. Gelfi, Dalla didattica museale ai programmi educativi per i musei storici, In: *Museo & Storia, Annuario del Museo storico della città di Bergamo*, 2000, n. 2.
- S M. Gregorio (a cura di), *Musei, saperi e culture*, Atti del Convegno internazionale (Milano, Fondazione Museo Internazionale della Scienza e della Tecnologia 'Leonardo da Vinci', 14-15 maggio; 22-23 ottobre 1999, ICOM, Italia, 2002.
- S D. Jacobi e O. Coppey, *Musées et éducation: au-delà du consensus, la recherche du partenariat*.
- S M. R. Jacono (a cura di), *Educazione al patrimonio culturale: problemi di formazione e di metodo*, Atti del Convegno Nazionale, Caserta 2002, organizzato dal Ministero per i Beni e le Attività Culturali- Soprintendenza BAP PSAD Caserta e Benevento-Centro per i servizi educativi del museo e del territorio- Seconda Università di Napoli, 2004.
- S S. Mascheroni (a cura di), Il partenariato scuola-museo-territorio. Riflessioni, aggiornamenti, progetti, In: *Scuola e Didattica*, 2002, febbraio, n. 11.
- S I. Mattozzi, La didattica dei beni culturali: alla ricerca di una definizione, In: M. Cisotto Nalon (a cura di), *Il museo come laboratorio per la scuola*, Il Poligrafo, Padova, 2000.
- S D. Jalla, *Il museo contemporaneo. Introduzione al nuovo sistema museale italiano*, Utet, Torino, 2000.
- S E. Nardi (a cura di), *Imparare al museo. Percorsi di didattica museale*, Tecnodid, Napoli, 1996.
- S E. Nardi (a cura di), *Un laboratorio per la didattica museale*, Seam Roma, 1999.
- S E. Nardi, *Musei e pubblico. Un rapporto educativo*, FrancoAngeli, 2004.
- S C. Prete, *Aperto al pubblico. Comunicazione e servizi educativi nei musei*, Edifir, Firenze, 1998.
- S F. Quartapelle (a cura di), *Didattica per progetti*, IRRSAE Lombardia, Franco Angeli, Milano, 1999.
- S F. Quartapelle (a cura di), *Progettare insieme l'Europa. Kit di valutazione di progetti educativi europei*, IRRSAE Lombardia, Franco Angeli, Milano, 1999.

B. SPECIFIEKE THEMA'S

• Boeken en artikels

- Het aantal titels is enorm. Een goed referentiewerk is de inventaris opgesteld door Piera Panzeri als onderdeel van de reeks *'Itinerari Didattici d'Arte e di Cultura'*, geredigeerd door Fratelli Palombi voor het *Centro di Coordinamento Didattico-Assessorato alla Cultura del Comune di Roma*.
- A AAVV, *Alla scoperta di Brera*, MBAC BAS Milano, Regione Lombardia, 1998.
- A MBAC BAPPSAD Cagliari e Oristano, *Fare scuola a Sant'Agata*, Cagliari, 2002.
- A MBAC BAS di Milano, *Sperimentare un modello di valutazione del progetto educativo. Alla scoperta di Brera*, Milano, 1999.
- A G. De Carlo e.a., MBAC BAPPSAD di Salerno e Avellino, Il restauro di una scultura lignea. Sant'Anna dell'Annunziata di Cava de' Tirreni. La memoria storica tra arte e restauro, In: *I Quaderni del restauro*, 2002, n. 1.
- A M. De Gemmis, M.R. Esposito, *Il Museo Archeologico Nazionale di Napoli. Guida per i ragazzi*, Napoli, s.d.
- A D. Rossi Diana, MBAC Soprintendenza Archeologica di Roma, *Camminando sulla storia*, Città di Castello (PG), s.d.
- B C. Battigelli Baldasseroni, M.C. Masdea (a cura di) MBAC BAS di Firenze, Pistoia e Prato, *Lo sviluppo urbano di Firenze. Il Trecento*, Firenze, 1999.

- B P. Mercurelli Salari (a cura di), MBAC BAPPSAD Umbria, *La ricomposizione di un tabernacolo da San Francesco al Prato a Perugia - Un Crocifisso da San Crispoldo di Bettona e otto Angeli di Benedetto Bonfigli*, Perugia, 2003.
- B C. Paolini, MBAC BAPPSAD Toscana, *L'arredo urbano di Firenze. Materiali per una catalogazione*, Firenze, 2004.
- B C. Paolini, MBAC BAPPSAD Toscana, *I luoghi del cibo. Cucine, tinelli e sale da banchetto nella casa fiorentina tra XV e XVII secolo*, Firenze, 2004.
- S S. Druda, *Sognando il Pantheon... in una pioggia di petali di rosa*, Soprintendenza BAP PSAD di Roma, Gangemi editore, Roma, 2003.
- S G. Guardia, R. Liguori, (a cura di) MBAC BAPPSAD Salerno e Avellino, *Dalla conoscenza delle tecniche al rispetto del territorio. L'affresco*, Laboratori didattici del Progetto 'Genius Loci', Salerno, 2004.
- S MBAC BAAAS Cagliari e Oristano, *Sa prendidura di Cuglieri. Un'esperienza didattica sul macramè in Sardegna*, Cagliari, 2000.
- S MBAC BAPPSAD Cagliari e Oristano, *Il pane. Forme e significato*, Cagliari, 2001.
- S MBAC BAPPSAD Caserta e Benevento, *Il Museo all'aperto - L'esperienza fotografica tra interpretazione, documentazione e conservazione del monumento e del paesaggio*, Roma, 2003.
- S 'La scuola adotta un monumento', collana dedicata alla pubblicazione di esperienze di scuole romane nell'ambito del Progetto 'La scuola adotta un monumento', dalle elementari alle superiori, edita dai Fratelli Palombi, Roma.
- S P. Panzeri, *Didattica museale in Italia. Rassegna di bibliografia*, I°, Fratelli Palombi editori, Roma, 1990.
- S P. Panzeri, *Didattica museale in Italia. Rassegna di bibliografia*, II°, Fratelli Palombi editori, Roma, 1992.
- S P. Panzeri, *Didattica del Museo e del territorio: 1991-1995*, Allegato al 'Bollettino d'Arte' del Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, n. 91, maggio-giugno, 1995, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1996.

V. EUROPA

• Bronnen op het internet

- S Council of Europe, *Heritage education*, www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/Heritage/Heritage_education/default.asp
- S *English heritage*, www.english-heritage.org.uk/education
- S *24 Hour Museum for Teachers*, www.24hourmuseum.org.uk/etc/teah/teahindex_gfx_en.html
- S *Inspiring learning for all*, www.inspiringlearningforall.gov.uk

VI. WERELDWIJD

• Bronnen op het internet

- S UNESCO World Heritage, <http://whc.unesco.org/pg.cfm>
- S World Heritage in Young Hands, <http://whc.unesco.org/education/>
- S The Heritage EDUCATIE Network, <http://histpres.mtsu.edu/then/>
- A Heritage For Kids: A Resource Guide for Elementary School, www.heritagebc.ca/kids/kit_intro.htm

DE HEREDUC-PARTNERS

DE COÖRDINATOR:

Het Gemeenschapsonderwijs

Het Gemeenschapsonderwijs
E. Jacquainlaan 20
B - 1000 Brussel
BELGIË

T +32 2 790 96 61
F +32 2 790 97 97

Contactpersoon: Veerle De Troyer
E-mail: veerle.de.troyer@gemeenschapsonderwijs.be

www.gemeenschapsonderwijs.be/europa

Beschrijving

Het Gemeenschapsonderwijs is een Vlaamse Openbare Instelling die optreedt als inrichtende macht voor het onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap. Het Gemeenschapsonderwijs waarborgt de vrije keuze van ouders en kinderen op kwaliteitsvol en open onderwijs in Vlaanderen en Brussel. Het richt zich op de totale ontwikkeling van de persoon en wil kinderen en jongeren opvoeden tot vrije, mondige mensen die stevig in hun schoenen staan in een moderne samenleving.

Het Gemeenschapsonderwijs stelt leerwinst centraal en kiest voor een democratisch bestuur.

De centrale administratie en de pedagogische begeleidingsdienst staat ten dienste van 773 instellingen verdeeld over 28 scholengroepen, met meer dan 27.000 personeelsleden en 166.000 leerlingen.

DE PARTNERS:

Culturele Biografie Vlaanderen vzw

Generaal Van Merlenstraat 30
B - 2600 Berchem
BELGIË

T +32 3 224 15 40
F +32 3 224 15 41

Contactpersoon: Hildegard Van Genechten
E-mail: hildegard.vangenechten@culturelebiografie.be

www.culturelebiografie.be

Beschrijving

Culturele Biografie Vlaanderen vzw draagt bij tot de verdere ontwikkeling van archiefinstellingen, musea en erfgoedcellen in Vlaanderen en Brussel opdat het culturele erfgoed een essentiële (voor)waarde zou worden voor het verhogen van de levenskwaliteit. Kwaliteitsvolle omgang met de culturele erfenis staat voorop. Het steunpunt werd opgericht ter ondersteuning van het cultureel erfgoedveld in Vlaanderen: het levert advies, het zorgt voor doorstroming van informatie en voor de uitwisseling van ervaringen over en in de erfgoedsector. De organisatie moedigt ook de samenwerking aan tussen erfgoedorganisaties onderling. Culturele Biografie Vlaanderen vzw is bovendien het kruispunt tussen het erfgoedveld en de Vlaamse overheid. Het steunpunt informeert het beleid over de ontwikkelingen in het veld en vertaalt het beleid voor de medewerkers in het veld.

DE PARTNERS:

Westfälisches Landesmedienzentrum

Fürstenbergstrasse 14
48133 Münster
DUITSLAND

T +49 251 591 4663
F +49 251 591 3982

Contactpersoon: Klaus Kösters
E-mail: klaus.koesters@lwl.org
www.westfaelisches-landesmedienzentrum.de

Beschrijving

Het Landschaftsverbands Westfalen-Lippe is een intercommunale organisatie die verantwoordelijkheden en taken op zich neemt die niet door individuele organisaties kunnen worden vervuld. Op cultureel vlak beheert het Landschaftsverband verscheidene regionale musea en ondersteunt het musea en andere culturele organisaties in hun werking.

Centre de Culture Européenne Saint-Jacques-de-Compostelle

Abbaye Royale
17400 Saint Jean d'Angély
FRANKRIJK

T +33 5 46 32 60 60
F +33 5 46 32 60 70

Contactpersoon: Nicole Vitré
E-mail: Nicole.Vitre@ac-poitiers.fr
www.cceangely.org

Beschrijving

Het Centre de Culture Européenne kadert haar werking binnen de context van de Europese visie op cultuur en educatie. De organisatie organiseert jaarlijks een tiental internationale stages voor Europese jongeren, verscheidene seminaries en voorziet training in Frankrijk en andere Centres de Culture Européennes.

MINISTERO PER I BENI
E LE ATTIVITÀ CULTURALI

Centro per i Servizi Educativi del Museo e del Territorio (CSED)

Via di San Michele 22
00153 Roma
ITALIË

T +39 06 58 43 42 67
F +39 06 58 43 43 47

Contactpersonen: Maria Antonella Fusco • Maria Antonietta Destro
E-mail: sed@arti.beniculturali.it
www.arti.beniculturali.it

Beschrijving

Het Centro per i Servizi Educativi del Museo e del Territorio (CSED) werd opgericht in 1998 met als doel het promoten, ondersteunen en verspreiden van educatieve projecten ontwikkeld door de educatieve diensten van Soprintendenze en musea over heel Italië.

Stichting Identiteitsfabriek Zuid-Oost

Hemelrijken 6
5502 HM Veldhoven
NEDERLAND

T +31 6 15525902

Contactpersoon: Pieter Mols
E-mail: p.mols@iae.nl
www.idzo.nl

Beschrijving

Identiteitsfabriek Zuid-Oost (IDZO) wil de culturele biografie van de regio Zuid-Oost-Brabant schrijven en leesbaar maken. Het brengt de beleefde en gecreëerde verhalen over het leven van vroeger en nu in het Kempenland in allerlei variaties aan de oppervlakte. De Identiteitsfabriek daagt mensen uit om vervlogen sporen in de regio van het 'duistere Zuiden', vanuit een hedendaags perspectief, op een persoonlijke wijze tot een eigen geheel samen te voegen.

EINDNOTEN

Hoofdstuk 1

¹ www.epoch-net.org/

² www.coe.int/t/nl/com/about_coe/culture.asp

³ Daniël Ostyn, *Het Europees monumentenjaar 1975, een doorbraak in de monumentenzorg* In: Monumenten en Landschappen, 2003, XXII, 1, pp. 9-19.

⁴ 75/65/EEG: Aanbeveling van de Commissie van 20 december 1974 aan de lidstaten inzake de bescherming van het bouwkundig en natuurlijk erfgoed, *Publicatiennr. L 021, 28/01/1975* pp. 0022-0023.

⁵ Sneska Quaedvlieg-Mihailovic, Charlotte O'Connor (red.), *Europa Nostra Annual Report 2003*, Den Haag, 2003, 45 p.

Hoofdstuk 2

⁶ De ideeën in deze tekst zijn deels geïnspireerd op de volgende bronnen:

- de website van de UNESCO 'World Heritage in Young Hands' (<http://whc.unesco.org/education/sindex.htm>),
- de essays van William Outhwaite, *What is European culture?* (www.zmk.uni-freiburg.de/ss2000/texts/outhwaite_culture.com) en Bernd von Droste-Hülshoff, *Welterbe und Jugend - eine Herausforderung für die Zukunft* (www.unesco.de/unesco-heute/502/droste.htm)
- Kulturbegrippe en Existiert Europa (www.inst.at/ausstellung/kultbeg.htm en www.inst.at/ausstellung/exieue.htm),
- de conferentiewebsite *Youropa - the future of Europe*, Kopenhagen 2002 (www.youropa.dk/conference/conference.html)

Hoofdstuk 3

⁷ Samuel IJsseling, *De echo van de lach van God, Hard op de tong lezing*, In: Knack, september 1986.

⁸ David H. Hargreaves, *Naar een andere visie op kunsteducatie*, In: Determinanten van het leren over kunst, LOKV, Utrecht, 1995.

⁹ Pierre Kemp, *Uitbundigheid*, In: Verzameld werk, Amsterdam, Van Oorschot, 1976.

Hoofdstuk 4

¹⁰ Bronnen bij dit hoofdstuk:

- Peter van der Zwaal en Marius Snyders (ed.), *Van buiten leren. Ervaringen met het gebruik van cultureel erfgoed als externe leeromgeving in het voortgezet onderwijs*, Studiehuis-serie 11, Leuven-Apeldoorn, 2001.
- Jan Van Belle, *Een erfgoedproject opzetten*, ongepubliceerd artikel.

FOTOVERANTWOORDING

Bijzondere dank gaat uit naar al de erfgoedorganisaties en personen die hun foto's ter beschikking stelden voor dit handboek.

ANTL: 36, 73, 122

Astrid Ludwig: 71, 98

Bart Lasuy: 45, 56, 57, 64

Brigitte Cornet, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika: 58

Burkhard Feldmann: 35, 100

Centre de Culture Européenne Saint-Jacques-de-Compostelle: 12, 28, 36, 69, 70, 74, 81, 90

De Munt: 26, 27, 71, 94

Donatella Apuzzo: 39, 47

Gerburg Harenbrock: 74, 136

Huis van Alijn Gent: 12, 19, 31, 33, 61, 62, 63, 69, 78

Jean-Marc Van Dyck, Koninklijk Museum voor Midden-Afrika : 74, 134

Jens Vermeersch: 27, 39, 44, 67, 70, 72, 73, 88, 99, 105, 106, 107, 108, 113, 118, 121, 126

Maria Würfel, Abdij van Hirsau: 73, 99, 124

Morguefile.com: 18, 31, 38, 40, 42, 48, 68, 69, 72, 73, 74, 80, 81, 114, 120, 132, 138

MUHKA Antwerpen: 25, 33

Museum Stellingwerff-Waerdenhof: 20, 70, 92

Museum 't Oude Slot, Veldhoven: 14, 15, 31, 32, 69, 70, 77, 79, 84, 99, 107, 113, 121

Olaf Mahlstedt, Westfälisches Landesmedienzentrum: 17, 40, 74, 130

Soprintendenza BAP PSAD Caserta e Benevento, educatieve dienst: 72, 116

Soprintendenza BAP PSAE Cagliari e Oristano, educatieve dienst: 55, 71, 96, 97

Soprintendenza PSAE Milano, educatieve dienst: 64, 69, 82

Stedelijke Musea Brugge: 52, 60, 68

Terenja Van Dijk: 22, 72, 110

Westfälisches Landesmedienzentrum: 11, 102

Westfälisches Römermuseum Haltern: 21, 48, 70, 74, 86, 128